

Kvalitatívny výskum a jeho logika

Zúčastnené pozorovanie

Kvalitatívny výskum je nenumerický prieskum a interpretácia sociálnej reality, ktorého cieľom je odhalenie významu ukladaného zdieľaným informáciám. Dokáže priniesť kultúrne špecifické a kontextovo bohaté dáta, vďaka flexibilným metódam, ktoré sú zamerané na objavenie a popísanie javu, a preto sú založené na istej otvorenosti v otázkach a pozorovaní, nevynímajúc špecifický vzťah výskumníka a účastníka. Najbežnejšie techniky zberu informácií v kvalitatívnom výskume sú zúčastnené pozorovanie, neštandardizovaný rozhovor a analýza osobných dokumentov (Disman 1993: 298).

Vedecké pozorovanie by sme mohli definovať napríklad takouto formuláciou a síce, že je zámerným pozorovaním s cieľom zachytiť čo najpresnejšie momenty objektívnej skutočnosti ako východiskový materiál pre zistenie všeobecných súvislostí prostredníctvom následných analytických operácií. Pri pozorovaní vedec zaznamenáva veľké množstvo informácií súvisiacich s výskumným zámerom a tak čelí rôznym prekážkam v snahe dodržať určité znaky pozorovania, či už nezaujatosť, systematickosť alebo riadené plánovanie. Samozrejme, pri práci v teréne sa nedá vždy dodržať dopredu vypracovaný postup, no pozorovateľ by si na ním mal riadiť v čo najväčšej možnej miere. Dôležitým faktorom je organizácia pozorovania, kde si výskumník stanoví presný cieľ, úlohy a postupy a vyberie jednotky a prvky pozorovania. Nevyhnutnosťou je taktiež voľba času a miesta, v ktorom bude svoj výskum prevádzať a fixácia zaznamenaných údajov. Pozorovanie je jednou z najťažších metód zberu dát v kvalitatívnom výskume. V literatúre nájdeme hneď niekoľko variant pozorovaní, avšak základným typom je zúčastnené pozorovanie (participant observation), na ktoré by som sa chcela bližšie zamerať a špecifikovať ho.

Zúčastnené pozorovanie sa používa pri kvalitatívnej metodológii výskumu, je dlhodobé, hlboké sledovanie vymedzeného okruhu javov, ktoré sa pozorovateľ snaží pochopiť a vysvetliť z hľadiska skúmanej osoby. Je teda protikladom tzv. kvantitatívneho výskumu, ktorý sa usiluje prístupovať k skúmanému javu objektívne, nestranne.

Pozorovateľ je začlenený do skúmaného procesu a je v úzkom kontakte s pozorovanými, usiluje získať rozsiahle poznanie skúmanej reality, pozorovanie je dlhé a obyčajne trvá týždne i mesiace, aby pozorovateľ hlboko prenikol do správania a myslenia

pozorovaných osôb a aby im porozumel. Cieľom je, aby splynul s prostredím, zúčastňuje sa aktivít pozorovaných osôb, je pri nich neustále prítomný, prípadne sám sa podieľa na činnosti. Predovšetkým záleží na nadviazaní osobného kontaktu výskumníka so skúmaným, snahy zbaviť ho pocitu neistoty a ohrozenia z prítomnosti neznámej osoby. Zúčastnený pozorovateľ vlastne zastáva dve úlohy zároveň: jednak je účastníkom interakcií, pričom sa od ostatných ľudí odlišuje mierou účasti na aktivitách (aktivity skôr sleduje, než aby ich inicioval), jednak je pozorovateľom, teda bádateľom, ktorý sa od ostatných aktérov odlišuje zámerom, napríklad chce objaviť novú teóriu o pozorovaných jedincoch.

Zúčastnene môžeme pozorovať buď skryto (utajene) alebo otvorene (zjavne), v každom prípade by však mal spoločenský výskum zohľadňovať etické zásady. Skryté pozorovanie je pragmaticky účelné, ideálne nereaktívne a umožňuje prístup k skrytým výmenám. Súčasne sa dá ospravedlniť aj vo svetle práva jednotlivcov nebyť rozrušovaný a obmedzovaný. Otázka etiky vo výskume prináša rôzne strety záujmov.

Pozorovanie ako technika zberu údajov poskytuje určité výhody, na druhej strane však so sebou prináša aj nevýhody. Z pozitív by sme mohli vyzdvihnúť to, že sociológ je autentickým svedkom celej situácie a pozoruje predmet, či jav v neporušenej podobe. Ďalším plusom je zachytenie neverbálnej časti komunikácie, fyzických prejavov či gestikulácie, pozorujeme a sledujeme javy dostupné zmyslovému vnímaniu. Vďaka pozorovaniu je vedec schopný zachytiť rutinné situácie o ktorých respondenti zriedka rozprávajú, keďže si ich neuvedomujú. Hlavnou nevýhodou, s ktorou bojuje každý výskumník býva subjektívne skreslenie získaných poznatkov a ich následná reinterpretácia. Pri skrytom pozorovaní sú sťažené možnosti bezprostredného zaznamenávania informácií, pri otvorenom pozorovaní zase hrozí modifikácia správania pozorovaného pod vplyvom pozorovateľa.

Hlavným zdrojom dát sú výskumníkove poznámky, ktoré sú veľmi podrobné a pozostávajú z doslovných výrokov pozorovaných osôb a ostrého popisu udalostí. Účelom pozorovania je deskriptívne zachytiť, čo sa deje a ako vypadá daná situácia. Popis by mal byť presný, detailný a nemal by obsahovať triviálne informácie. Kvalita každého popisu je porovnávaná s tým, do akej miery si čitateľ môže predstaviť danú situáciu tak, aby jej porozumel. V tejto fáze ich zatiaľ nehodnotí ani neinterpretuje, zápisky sú datované, aby sa zachytil sled udalostí.

Pri tomto druhu pozorovaní sú kritéria validity a reliability odlišné ako pri kvantitatívnom výskume. Cieľom zúčastneného pozorovania je získať vierohodné, vhodné a pravdivé údaje. Tieto vlastnosti údajov sa zaisťujú dlhodobým pozorovaním a tzv. trianguláciou – získaním údajov o tej istej veci pomocou viacerých metód alebo z viacerých zdrojov (napr. údaje z pozorovania sa konfrontujú s výpoveďami osôb v interview, výpovede jednej osoby sa porovnávajú s ostatnými...) Ako kritérium reliability sa obyčajne nepožaduje opakovateľnosť udalostí preto, že správanie človeka nie je nikdy statické a opakovaný výskum nemusí priniesť tie isté údaje. Autentickosť sa zabezpečuje verným zápisom výrokov ľudí alebo popisom udalostí, živými a hodnovernými detailmi. Výsledné implikácie z týchto pozorovaní sa náležite zdôvodňujú. Výstupom môžu byť novo formulované hypotézy alebo teórie.

Zdroj:

Disman, M. 1993. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum.